

การสร้างแนวคิดชาตินิยมไทยผ่านทางการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์*

Nationalism conceptualization in Thai Society based on Education Culture and Literature

เด่นพงษ์ แสนคำ (Denpong Saenkum)[†]

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาว่าการสร้างแนวคิดชาตินิยมในสังคมไทยผ่านทางการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์มีลักษณะอย่างไร และส่งผลต่อสังคมไทยอย่างไร โดยการศึกษานี้ผู้เขียนใช้วิธีการวิเคราะห์และการตีความเอกสารจากงานนิพนธ์ เช่น พระยาอนุমানราชชน มรว.ศีกฤทธิ ปราโมช ประเวศ วะสี และ ป.อ. ปยุตโต บทความนี้เสนอว่าความเป็นชาติและความเป็นไทยถูกสร้างขึ้นให้แข็งแกร่งผ่านสิ่งที่ป็นงานนิพนธ์เป็นสำคัญ จะเห็นได้จากปัญญาชนคนไทยหลายคนได้นิพนธ์งานต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อรับใช้อำนาจรัฐ ซึ่งงานนิพนธ์เป็นอย่างหนึ่งที่รัฐมุ่งหมายว่าจะเป็นสะพานอันสำคัญที่ส่งทอดความเป็นไทยให้กระจายไปทุกส่วนของสังคมไทยได้เป็นอย่างดีที่สุด ความสำคัญของงานนิพนธ์ที่เกี่ยวกับการศึกษาจะถูกสอดแทรกไว้ในเนื้อหาของแบบเรียนเพื่อให้ผู้เรียนตระหนักรู้และสำนึกในความเป็นไทยแบบเดียวกันทั้งหมด นอกจากนี้วัฒนธรรมไทยยังเป็นอีกวาทกรรมหนึ่งที่รัฐพยายามสร้างให้เป็นส่วนสำคัญในการตอกย้ำความเป็นชาติและความเป็นไทยให้กับประชาชนและยังให้วัฒนธรรมเข้าไปอยู่ในส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาด้วย ผลของการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันนี้เป็นสิ่งที่นำไปสู่การแบ่งแยกเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และหลายครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐและชนชั้นผู้ปกครองล้วนเป็นไปเพื่อ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานศึกษาเรื่อง “การสร้างแนวคิดชาตินิยมผ่านงานนิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต)” และได้รับทุนสนับสนุนจากศูนย์วิจัยพลักษณ์สังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น

[†] Researcher at center of Research on Plurality in the Mekong Region (CERP), Faculty of Science, Khon Kaen University

เน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของความเป็นหนึ่งในความเป็นไทยอันถูกสร้างขึ้นจากรัฐและพยายามทำให้ชีวิตของผู้คนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมไทย ปรับให้ตนเองมีความเป็นไทย ภายใต้กรอบของชนชั้นผู้ปกครองที่สร้างผ่านการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์ต่าง ๆ อันเป็นประดิษฐกรรมที่เน้นย้ำความเป็นเอกนิยมและมองข้ามการให้ความสำคัญต่อพหุนิยมในโลกสมัย

คำสำคัญ : แนวคิดชาตินิยม สังคมไทย การศึกษา วัฒนธรรม

Abstract

This study aims to investigate the characteristics of nationalism conceptualization in Thai society based on education culture and literature and its effects on Thai Society. The study applied the documentary analysis and interpretation to collect the data such as Phya Anuman Rajadhon, Mom Rajawongse Kukrit Pramoj, Prawet Wasi and P.A. Payuddho. The finding indicated that Thai identity and having a characteristic of Thai were strongly generated by literature. It can be obviously seen that many Thai literate people have been creating literature for serving the authority of the government. They expect that literature are able to be the best main instrument delivering Thai identity to every part in Thai society. The importance of literature that related to education are inserted in the content of textbook for making learners realize in the same pattern of Thai identity. Besides, Thai culture is one of discourses produced by the government to be a crucial part in emphasizing Thai identity of people. It is also a part of Thai education. Generating unity leads to racial and ethnic segregations and sometimes causes ethnic conflicts. So, whether it be education, culture, or literature which are under the authority of the government, they was proceeded to emphasize the importance of unity among Thai society.

Moreover, the government try to encourage people from different ethnic to adjust themselves having a characteristic of Thai which is conceptualized via education, culture, and literature under the authority of the government. They also stimulate them to overlook giving priority to pluralism in contemporary world for highlight the unity in the society.

Keywords: Nationalism concept, Thai society, Education, Culture

1. บทนำ

ชาติและชาตินิยมเป็นเครื่องมือนำไปสู่การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (homogeneity) ความเป็นมาตรฐานเดียวกัน เช่น มีภาษาเดียวกัน ระบบการบริหารเดียวกัน ประเพณี วัฒนธรรมเดียวกัน และมีหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ปลุกเร้าความรู้สึกผูกพันทำให้รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน (ธีรยุทธ บุญมี, 2546: 50) เพราะฉะนั้น “ชาตินิยม” จึงน่าจะหมายถึงความรักในประเทศชาติ ซึ่งให้ความหมายใกล้เคียงกันว่า ความรักในบ้านเกิด เมืองนอน อันหมายถึงเฉพาะอาณาเขต ถิ่นฐาน เป็นสำคัญหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ชาตินิยมเป็นความรู้สึกที่พัฒนามาจากความรักบ้านเกิดเมืองนอน ซึ่งมีมาช้านานในสังคมมนุษย์โลก หากแต่ชาตินิยมเป็นเรื่องของความรู้สึกภาคภูมิใจและหยิ่งในบรรพบุรุษ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่เป็นลักษณะแห่งชาติตน ความหมายของชาตินิยมในประเด็นนี้จึงดูเหมือนสอดคล้องกับเนื้อหาของชาตินิยมของสังคมไทย (อัครพร กุฑพิสมัย, 2525: 5) ชาตินิยมจึงเป็นเครื่องมือทางสังคมอย่างหนึ่งที่จะเป็นตัวผลักดันให้เกิดสำนึกรักในความเป็นหนึ่งเดียวในเรื่องของ ชาติ ชาติพันธุ์ ตลอดจนการสำนึกรัก ห่วงแหนชาติอย่างที่สุด ชาตินิยมจึงปรากฏผลเชิงประจักษ์ในแง่ดีต่อสังคมคือสังคมสามารถควบคุมการดำเนินไปของกิจกรรมทางสังคมได้อย่างเรียบง่ายเพราะความเป็นหนึ่งเดียวของความคิดและความเชื่อของคนในชาติ แต่หากพิจารณาให้ลึกกลงไปผลที่ตามมากับชาตินิยมคือความขัดแย้งที่เกิดจากความบ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่านี่คือกลุ่มของชาติ หรือชาติพันธุ์ และนำไปสู่ความขัดแย้งกันที่สุดในที่สุด (อัครพร กุฑพิสมัย, 2525: 6)

ชาตินิยมในเมืองไทยมีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 6 อันเป็นยุคที่ไทยก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติแล้ว รูปแบบของชาตินิยมก็เป็นเรื่องที่ถูกกำหนดให้โดยการตอกย้ำความภาคภูมิใจใน “รูปแบบของความเป็นไทย” ซึ่งอันที่จริงก็เป็นเรื่องที่คนไทยได้รับการปลูกฝังและซึมซาบในจิตสำนึกอยู่แล้วเพียงแต่ยังมิได้มีการเร่งเร้าอารมณ์ เพราะยังไม่มีปัญหาที่มาทำลายแต่ประการใด (อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2525: 5) ดังนั้นแสดงว่าชาตินิยมที่เกิดจากการปลูกฝังและการสร้างนั้นจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อสังคมไทยเกิดความวุ่นวายจากปัจจัยภายนอกที่มากระทบกระทั่งแล้วผู้นำของไทยก็พยายามหาแนวทางที่จะมาเชื่อมสัมพันธ์ให้เข้ากันได้ ที่สำคัญที่สุดก็คือการปลูกฝังให้มีความรักชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ และห้ามให้มีผู้ใดมีแนวคิดแปลกแยกไปจากนี้ นอกจากนั้นการปฏิเสธอิทธิพลแนวคิดจากปัจจัยภายนอก เช่น แนวคิดของชาวต่างชาติก็เป็นสิ่งที่ควรปฏิเสธ เพราะถือว่าอาจทำให้ความรักในความเป็นชาติเสื่อมถอยลงได้ นี่เองคือเจตนารมณ์ของการสร้างความเป็นชาตินิยม อย่างไรก็ตามเพื่อที่จะให้เห็นว่าแนวคิดชาตินิยมของไทยเกิดขึ้นมาจากการปลูกฝังผ่านปัจจัยอะไรบ้าง ผู้เขียนจะนำเอาปัจจัยสำคัญ ๆ ที่มีอิทธิพลต่อการสร้างแนวคิดชาตินิยมของสังคมไทย 3 ประการได้แก่ ประการแรกการสร้างแนวคิดวาทกรรมแนวคิดชาตินิยมผ่านการศึกษา ประการที่สองการสร้างแนวคิดชาตินิยมผ่านวัฒนธรรมและประเพณีไทย และประการที่สามคือผ่านงานนิพนธ์สำคัญ ๆ โดยเฉพาะงานนิพนธ์ที่มีอิทธิพลโดยตรงต่อการสนับสนุนอุดมการณ์ชาตินิยมที่นิพนธ์โดยปัญญาชนไทยฝ่ายอนุรักษ์นิยม เช่น พระยาอนุนามนราชชน มรว.ศีกฤทธิ ปราโมช ประเวศ วะสี และ ป.อ. ปยุตโต ซึ่งศึกษาผ่านกรอบเวลาคือช่วงที่รัฐไทยเริ่มก่อตัวเป็นอุดมการณ์ชาตินิยมในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงช่วงการสนับสนุนแนวคิดชาตินิยมปัจจุบัน (พ.ศ. 2411 – ปัจจุบัน) เหตุผลที่ว่าทำไมปัจจัยทั้งสามประการมีความสำคัญต่อการสร้างแนวคิดชาตินิยมในสังคมไทยผู้เขียนจะอธิบายดังต่อไปนี้ในบทความซึ่งเป็นการวิเคราะห์ผ่านแนวคิดชาตินิยมและแนววิเคราะห์วาทกรรม

2. การสร้างแนวคิดชาตินิยมของไทยผ่านการศึกษา

คำถามที่ว่าการศึกษาเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดแนวคิดชาตินิยมจริงหรือไม่นั้น เป็นคำถามที่สำคัญมากอย่างหนึ่งที่เรจะต้องพยายามหาคำตอบ กล่าวคือถ้าการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของการปลูกสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมก็ถือว่ารัฐอาศัยเอาการศึกษาเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ที่ไม่ได้มองให้ลึกลงไปถึงสาระัตถะของการศึกษาเลย เพียงแต่มองว่า การศึกษาเป็นตัวกลางที่จะสร้างให้ประชาชนในรัฐเกิดความรู้สึกในชาติ และยกย่องเชิดชูในความเป็นชาติของตนอย่างถึงที่สุด เป็นเช่นนี้การศึกษาก็คงไม่ใช่อะไรอื่นใดที่สร้างคุณค่าเชิงความรู้ให้กับประชาชนหากแต่เป็นการสร้างให้ประชาชนเกิดความคิดแบบชาตินิยมเพียงเท่านั้นเอง ดังนั้นแล้วการศึกษาที่แท้จริงมีเจตนารมณ์อย่างไรงั้น

วิทย์ วิศทเวทย์ ได้ศึกษา “ปรัชญาการเมืองไทย 2411-2475” งานดังกล่าวได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาของไทยในช่วงรัชกาลที่ 5 ถึงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สำหรับแนวคิดทางการศึกษาของไทยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความเป็นชาตินิยมของไทยนั้น จากการศึกษาในงานดังกล่าว วิทย์ ได้อธิบายไว้สองส่วนด้วยกันคือ ส่วนแรกการศึกษาเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ส่วนที่สองก็คือการศึกษากับสังคมและวัฒนธรรม อันที่จริงงานดังกล่าวได้อธิบายเกี่ยวกับการศึกษาไทยในสมัย 2411-2475 ไว้ค่อนข้างละเอียดพอสมควรแต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาตินิยมปรากฏเพียงแค่สองส่วนดังที่กล่าวไป สำหรับในส่วนแรกที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากับการเมืองการปกครอง ซึ่งงานดังกล่าวได้จำแนกว่าการศึกษากับการเมืองการปกครองสัมพันธ์กันและแสดงออกมา 3 ประเด็นหลัก ๆ ก็คือ 1) การศึกษากับการป้องกันประเทศ 2) การศึกษากับการผลิตข้าราชการ และ 3) การสร้างพลเมืองดี หากถามว่าทั้งสามส่วนที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษากับการเมือง ความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการสร้างแนวคิดชาตินิยมมากที่สุด ในงานดังกล่าวของวิทย์ ได้อธิบายอย่างละเอียดและสามารถสรุปได้ว่า การศึกษากับการป้องกันประเทศและการสร้างพลเมืองดีมีส่วนสำคัญกับการสร้างแนวคิดชาตินิยมมากที่สุด ในขณะที่การศึกษากับการผลิตข้าราชการมีความเกี่ยวข้องกับชาตินิยมน้อยมากหรืออาจเกี่ยวข้องในลักษณะที่ไม่ใช่ตรง ๆ แต่เป็นความเกี่ยวข้องทางอ้อม

สาเหตุของการศึกษากับการป้องกันประเทศมีที่มาจากภายหลังจากที่จักรวรรดินิยมได้เรืองอำนาจและออกล่าอาณานิคมทำให้เกิดการตื่นตัวในการที่จะป้องกันการถูกรุกราน

ในการเข้ายึดครองดินแดนการป้องกันการถูกรุกรานจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่ดีที่สุด ในตอนนั้นก็คือการมีกำลังพลที่เหนียวแน่นและเข้มแข็งมากที่สุด ทำให้มีการจัดตั้งโรงเรียน นายร้อยพระจุลจอมเกล้าขึ้น การตั้งโรงเรียนนายร้อยขึ้นนั้นก็เพื่อมีจุดประสงค์ในการฝึกหัด ในการเป็นทหารและเรียนวิชาที่เกี่ยวกับการป้องกันประเทศ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเรา จะยังไม่เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมาว่าการศึกษากับการป้องกันประเทศไม่ได้เป็นส่วนสำคัญ ในการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมอย่างตรง ๆ แต่เราก็พอสรุปได้ว่า การที่สังคมมีการตื่นตัว และเริ่มที่จะให้การศึกษามาเป็นส่วนหนึ่งในการปกป้องประเทศก็ถือว่าการศึกษาเกี่ยวข้องกับ ชาตินิยมของไทยในแง่ที่ว่า ชาตินิยมที่เกิดขึ้นในไทยนั้นเป็นแนวคิดที่เกิดจากการที่สังคม ส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าปัจจัยภายนอกที่เข้ามานั้น จะทำให้ประเทศชาติไม่มีความเป็นเอกราช ได้ ดังนั้นทางเดียวที่จะทำได้ก็คือปลูกฝังผ่านการศึกษาให้รู้จักป้องกันประเทศจากการ รุกรานของต่างชาติ แนวคิดดังกล่าวยังอาจจะไม่มีผลกระทบในทางลบเท่าใดนักในยุคนั้น แต่เป็นเพียงจุดกำเนิดสำคัญที่จะทำให้เรามีแนวคิดแบบชาตินิยมที่รักชาติบ้านเมือง สืบเรื่อยมา และประเด็นต่อมาที่สำคัญก็คือการสร้างพลเมืองดี การสร้างพลเมืองดีโดยอาศัย การศึกษาก็คือการสร้างให้พลเมืองของรัฐเชื่อฟังในอำนาจของรัฐผ่านการปลูกฝังทาง การศึกษา วิทย์ วิศทเวทย์ กล่าวไว้ว่า “ถ้าเราพิจารณาหลักสูตรและแบบเรียนเราจะพบว่า รัฐบาลได้กำหนดให้มีการสอนหลายวิชาซึ่งมีส่วนที่จะอบรมจิตใจและทัศนคติของเยาวชน ให้เป็นสมาชิกที่ดีของระบอบการปกครองที่กำลังไข้อยู่คือระบอบราชาธิปไตย และให้เป็น กำลังที่จะสร้างเอกภาพให้แก่รัฐประชาชาติที่กำลังก่อตัวขึ้น ทัศนคติสำคัญ ๆ ที่รัฐบาล ต้องการปลูกฝังให้แก่เด็กนักเรียนก็ได้แก่ ความรักชาติ ความสำนึกในความเป็นชาติไทย ความมีวินัย การเสียสละ การเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์” (วิทย์ วิศทเวทย์, 2526: 31) และนอกจากนี้ยังมีการสอนวิชาพงศาวดาร วิชาความรู้เรื่อง เมืองไทย ตามหลักสูตร พ.ศ. 2452 ซึ่งจุดมุ่งหมายที่ต้องสอนวิชาเหล่านี้ก็คือ “...เพื่อให้ รู้จักบ้านเมืองของตนเองว่าเป็นอย่างไร โฉนจึงได้ตั้งหลักฐานเป็นปีกแผ่นแน่นหนาขึ้นได้ เพื่อจะได้เกิดความรักชาติบ้านเมือง โดยตั้งตัวไว้เป็นพลเมืองดี...” (วิทย์ วิศทเวทย์, 2526: 32)

การสอนวิชาข้างต้น เช่น วิชาพงศาวดารของไทยในยุคนั้นนั้นมีวัตถุประสงค์ เป็นไปเพื่อให้เยาวชนในชาติเกิดความสำนึกรักชาติว่า ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาบ้านเมือง ของเรานั้นฝ่าฟันอุปสรรคจากการรบการศึกมานักต่อนัก ดังนั้นเราต้องตระหนักรู้เสมอว่า

บรรพบุรุษของเรานั้นมีพระคุณต่อเราอย่างมากในการวางแผนรักษาชาติบ้านเมืองไว้ให้เรา เมื่อเป็นเช่นนี้หน้าที่ของชนรุ่นหลังก็ต้องรู้จักวางแผนรักษาชาติบ้านเมือง สำนักรักอย่างถ่องแท้ และลึกซึ้ง นอกจากนี้อีกประการหนึ่งก็เป็นไปเพื่อให้เกิดความสำนึกและรู้ว่าคุณค่าของชาติว่าชาติไทยเรานั้นเป็นชาติที่เก่าแก่มาแต่โบราณกาลมาแล้วตั้งนั้นการรวมกันเป็นหนึ่งเดียว และรักในความเป็นชาติก็เป็นการเกิดทุนเกียรติประวัติให้กับชาติอย่างถ่องแท้ นี่คือ จุดประสงค์ของการจัดการศึกษาให้เป็นพลเมืองดีของชาตินโยบายในการสร้างรัฐประชาชาติ เริ่มมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ความมุ่งหมายดังกล่าวนี้ก็ขยาย เป็นลัทธิชาตินิยม จึงมีการเน้นการสอนให้รักชาติมากยิ่งขึ้น การสอนให้เกิดความรักชาติ นอกจากจะผ่านทางหลักสูตรวิชาพงศาวดารแล้ว รัฐบาลยังกำชับให้เจ้าหน้าที่ทางการศึกษา และครูให้อบรมเด็กเรื่องนี้ด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2470 กระทรวงธรรมการได้แนะนำธรรม การมณฑลว่าการเรียนนั้นมิใช่แต่สอนหนังสือ ต้องสอนให้นับถือชาติด้วย ให้นักเรียนรู้จัก ค่าตัวเองในฐานะที่เป็นหน่วยหนึ่งของชาติ ให้ทุกคนทำตนเป็นไทยภูมิใจในการเป็นคนไทย (วิทย์ วิศุทเวทย์, 2526: 34)

จะเห็นว่าการศึกษากับการเมืองการปกครองนั้นมีความสัมพันธ์กันในแง่ที่ว่า รัฐใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างแนวคิดชาตินิยม และปลูกฝังแนวคิดชาตินิยม ให้กับเยาวชนของชาติ ทั้งในเรื่องของการศึกษากับการป้องกันประเทศ และการสร้าง พลเมืองดี เราจะเห็นว่าการศึกษาในยุค 2411-2475 นั้นเป็นการวางรากฐานให้เกิดแนวคิด ชาตินิยมจากข้ออ้างที่ว่าเราต้องมีการป้องกันการรุกรานจากชาติตะวันตกในการล่าอาณานิคม การปลูกฝังให้สำนักรักในชาติบ้านเมืองจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ชาติแข็งแกร่งขึ้นมาได้ อย่างไรก็ตามแนวคิดดังกล่าวได้ส่งผลทำให้เกิดผลตามมาในการสร้างพลเมืองดี ในยุคเริ่มต้นนั้นการสร้างพลเมืองดีและการนิยามพลเมืองดีเราก็จะเห็นได้ว่าคงไม่มีอะไร มากไปกว่าการที่เราบอกว่าพลเมืองดีก็คือคนที่เป็นคนดี และคนที่เป็นคนดีก็คือคนที่รักชาติ บ้านเมือง มุ่งมั่นในการธำรงไว้ซึ่งชาติไทย และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติไทย นิยามของพลเมืองดีจึงจำค้อยู่ภายใต้กรอบดังกล่าวเพราะไม่มีความต้องการให้ชาติเกิด ความสั่นคลอนจากปัจจัยใด ๆ เลย หน้าที่สำคัญของรัฐในช่วงนั้นก็คือการรวมพลเมืองดี ตามนิยามข้างต้นให้ได้มากที่สุด เมื่อทำได้มากที่สุดการจัดการในด้านการเมืองการปกครอง ก็จะเป็นไปอย่างเรียบง่าย ความวุ่นวายก็จะลดลง ถ้าพลเมืองมีความคิดความเห็นที่ เหมือน ๆ กัน เป็นกลุ่มเป็นก้อนในการแสดงถึงความรักชาติเหมือนกันหน้าที่ของผู้ปกครอง

ก็คงไม่ใช่อะไรมาจากการออกคำสั่งให้ทำตาม อย่างไรก็ตามก็ดีแนวคิดดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดายไม่ใช่เรื่องง่ายหากไม่มีส่วนช่วยสนับสนุน การสนับสนุนแนวคิดชาตินิยมและการสำนึกรักชาติบ้านเมืองอย่างที่สุดในยุคนั้นก็คือการให้การศึกษากล่อมเกล่าประชาชนนั่นเอง

นอกจากนี้แนวคิดเรื่องชาตินิยมของไทยยังสามารถแสดงออกมาในรูปของการศึกษาและวัฒนธรรมอีกด้วยในงานศึกษาของวิทย์ วิศทเวทย์ ซึ่งเป็นงานศึกษาในช่วงสมัยของการก่อรูปลัทธิชาตินิยมอย่างจริงจังในไทย ได้กล่าวถึงการศึกษากับวัฒนธรรมไว้ด้วยโดยจำแนกวัฒนธรรมออกเป็นสองประเภทก็คือ ประเภทแรกวัฒนธรรมที่ไม่เนื่องด้วยตัวหนังสือ และประเภทที่สองคือวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยตัวหนังสือ วัฒนธรรมประเภทแรกก็คือวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ดูเหมือนว่ารัฐบาลจะไม่ได้สนใจเน้นหนักว่าต้องจัดลงไปในระบบการศึกษาแต่วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ถูกจัดให้อยู่ในส่วนหนึ่งของกิจกรรมนอกหลักสูตรที่จัดในโรงเรียนนั้นมีแทรกเอาวัฒนธรรมกลุ่มนี้เข้าด้วย ว่าด้วยวัฒนธรรมที่ไม่เป็นตัวหนังสือนี้ได้จัดให้มีการสอนศาสนาโดยเน้นสอนพระพุทธศาสนาเพราะถือกันว่าเป็นศาสนาประจำชาติไทยดังคำอธิบายว่า “การสอนนั้นห้ามมิให้สอนศาสนาคริสต์นิกายเป็นอันขาด” (วุฒิชัย มูลสิน, 2516: 46)

อันที่จริงในสมัยนั้นมิชชันนารีมีสิทธิที่จะตั้งโรงเรียนสอนศาสนาคริสต์อยู่ เพียงแค่ว่ารัฐบาลห้ามมิให้สอนเท่านั้น นอกจากนั้นยังมีการประกาศให้หยุดเรียนในวันสำคัญต่าง ๆ ของทางพระพุทธศาสนาและประเพณี และการรักษาพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำชาติยังปรากฏอยู่ในรูปของแบบเรียนจริยธรรมเสมอมาในรูปของการสอนหลักธรรมทางศาสนา (วิทย์ วิศทเวทย์, 2526: 41) นอกจากวัฒนธรรมในเรื่องของศาสนาแล้วในทางด้านวัตถุก็ปรากฏว่ามีการส่งเสริมเช่นเดียวกัน โครงการการศึกษา พ.ศ. 2441 เสนอว่า นักเรียนที่จะส่งไปเรียนต่างประเทศนั้นต้องอบรมขนบธรรมเนียมไทยก่อนเพราะคนเหล่านั้นจะได้ “ไม่ลืมขนบธรรมเนียมไทย หรือคิดชุดแผ่นดินไทยให้เหมือนเกาะอังกฤษ” (ร.5, ศ.2/4 อ้างถึงใน วิทย์ วิศทเวทย์, 2526: 41) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราชดำรัสในวันเปิดโรงเรียนเพาะช่างว่าความเจริญของวิชาช่างเป็นเครื่องวัดความเจริญของชาติ ควรรักษาศิลปะประจำชาติ บำรุงและแก้ไขของเราเองไม่ควรลอกแบบจากต่างชาติ ทั้งหมดนี้การศึกษามีส่วนช่วยได้ (ร.6, ศ.1/20 อ้างถึงใน วิทย์ วิศทเวทย์, 2526: 42)

ส่วนวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่งก็คือวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยตัวหนังสือ วัฒนธรรมแห่งชาติที่รัฐบาลสมัยนี้อาศัยระบบโรงเรียนเป็นสื่อในการถ่ายทอดวัฒนธรรมคือวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยตัวหนังสืออันได้แก่ภาษากวีวรรณคดี ภาษากวีวรรณคดีเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญที่สุดอันหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าสังคมหนึ่งมีวัฒนธรรมค้ำจากอีกสังคมหนึ่ง ดูเหมือนจะเป็นตัวสำคัญที่สุดที่ใช้ให้เห็นถึงเอกลักษณ์แห่งชาติและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติได้ดีที่สุด (ร.6, ศ.1/20 อ้างถึงใน วิทย์ วิศุทเวทย์, 2526: 43) สำหรับการเรียนการสอนภาษานั้นก็อาจจะให้มีการสอนภาษาถิ่นที่ไม่ใช่ภาษาไทยอยู่บ้าง แต่การจัดการเรียนการสอนที่จะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลก็มีเพียงแค่การสอนภาษาไทยเท่านั้น เพราะทั้งนี้ก็มีความเห็นว่าภาษาไทยเป็นภาษาแห่งชาติและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยนั่นเอง นอกจากภาษาไทยที่ใช้จัดการเรียนการสอนแล้วยังพบว่ามีการนำเอาวรรณคดีที่เรียกว่าวรรณคดีแห่งชาติมาจัดการเรียนการสอนด้วย และวรรณคดีที่นำมาสอนต้องแสดงถึงความเป็นไทยด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ในยุคนั้นก็มีการให้ความเห็นว่าที่ต้องสอนวรรณคดีก็เพราะว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่จะทำให้เราได้ตระหนักถึงความเป็นสมบัติของชาติ

เราจะเห็นว่าการศึกษานั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับแนวความคิดเรื่องชาตินิยมมาตั้งแต่ก่อนชาตินิยมจะปรากฏเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 6 ผู้เขียนจะขอสรุปประเด็นสำคัญโดยจำแนกออกเป็นสองประเด็นหลัก ๆ ตามที่ได้อภิปรายไปในเบื้องต้น ประเด็นแรกว่าด้วยการศึกษากับการเมืองการปกครอง และประเด็นที่สองก็คือเรื่องที่ว่าด้วยการศึกษากับสังคมและวัฒนธรรม ในประเด็นแรกเราอาจสรุปได้ว่าการศึกษเป็นส่วนสำคัญที่นำไปสู่แนวคิดแบบชาตินิยมผ่านการเมืองการปกครองโดยที่มีรัฐถืออำนาจและใช้อำนาจนั้นสร้างกฎเกณฑ์ให้กับระบบการศึกษาและมุ่งเน้นให้อำนาจนั้นเอื้อต่อการสนับสนุนแนวคิดแบบชาตินิยม กล่าวคือมีการปลูกจิตสำนึกให้รักชาติ ห่วงแทนในชาติบ้านเมือง แต่ปัญหานี้ก็อาจเกิดขึ้นมาจากปัจจัยความรุ่มรวยภายนอกนั้นก็คือการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกที่เป็นส่วนให้ชาติไทยตระหนักว่าต้องมีการตั้งโรงเรียนที่มีการเรียนการสอนแบบทหารเพื่อปกป้องประเทศ แนวคิดนี้ได้ส่งผลต่อมาให้เกิดชาตินิยมคือทำให้เกิดการนิยามว่าพลเมืองดีคือผู้ปกป้องชาติบ้านเมือง ผู้รักชาติบ้านเมืองอย่างที่สุด และดูเหมือนว่าสิ่งที่สังคมการเมืองหนึ่ง ๆ ต้องการก็คือพลเมืองดี แต่ความเป็นพลเมืองดีของไทยถูกนิยามขึ้นมาโดยความคิดความเชื่อของผู้มีอำนาจในขณะนั้นและก็ถูกปลูกฝังเรื่อยมาผ่านแนวคิด

แบบอนุรักษนิยมที่ให้นิยามความเป็นพลเมืองดีในกรอบของความคิดที่ต้องเป็นผู้รักชาติ ปกป้องชาติและหวงแหนชาติอย่างที่สุด (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557: 34) เมื่อมีการนิยามพลเมืองดีแล้วสิ่งที่ตามมาก็คือเราจะเอาอะไรมาสร้างพลเมืองดีตามนิยามข้างต้น รัฐในตอนนั้นก็ตอบง่าย ๆ ว่าเป็นหน้าที่ของการศึกษาที่จะทำหน้าที่เรื่องนี้ เราก็อาจจะสรุปได้ง่าย ๆ ว่ารัฐใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังให้รักชาติบ้านเมือง ให้เยาวชนที่จะเติบโตไปมีแนวความคิดแบบชาตินิยมอย่างที่สุด เพราะเห็นวาระระบบการศึกษาคือระบบที่จะสามารถขัดเกลาคิดตามความประสงค์ของรัฐ เรื่องของการศึกษาที่ถูกใช้เป็นแนวคิดของชาตินิยมนี้ยังเป็นผลสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันที่เราเห็นได้ชัดก็คือ การให้สถานศึกษาหลายแห่งมีการร้องเพลงชาติและเคารพธงชาติหน้าเสาธงในตอนเช้า นอกจากนี้ยังมีการไหว้พระสวดมนต์หน้าเสาธงอีกด้วย แนวคิดดังกล่าวนี้ก็คือการศึกษาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างชาตินิยมผ่านศาสนาหรือวัฒนธรรมของคนส่วนมากเป็นหลัก ข้อสำคัญของการปลูกฝังชาตินิยมโดยใช้วัฒนธรรม เช่น ประเพณี ศาสนา ความเชื่อ มาเป็นหลักการสำคัญที่จะให้เยาวชนตระหนักถึงความเป็นชาตินั้น ผลที่ตามมาคือการไม่เข้าใจในความแตกต่างหลากหลายของสังคมสมัยใหม่ทำให้สังคมยังยึดอยู่กับหลักเกณฑ์ทางสังคมแบบเดิม สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือว่า เมื่อเราไม่เข้าใจความแตกต่างหลากหลายในสังคมท้ายที่สุดก็จะนำไปสู่การแบ่งแยกและจำแนกความเป็นกลุ่มชนในชาติตามชนบทธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม เช่น การให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาประจำชาติไทย ในขณะที่ยังมีศาสนาอื่นอยู่ในสังคมไทยอยู่ และการยกย่องความสำคัญศาสนาเพียงศาสนาใดศาสนาหนึ่งในสังคม “พุทธศาสนา” ก็จะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งต่อไปได้ นี่คือผลของชาตินิยมที่เราหมกมุ่นไม่เห็นกัน

3. การสร้างแนวคิดชาตินิยมผ่านวัฒนธรรมและประเพณีไทย

ในกระแสแนวคิดหลักของเรื่องวัฒนธรรมและประเพณีไทยนั้น เรามักอธิบายและสืบสาวหาต้นตอของแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย บ่อยครั้งคำอธิบายก็มักจะเกี่ยวโยงไปถึงการอธิบายที่ว่าพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของสังคมและวัฒนธรรม จนทำให้มีการเรียกร้องให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำชาติ อันเป็นทางหนึ่งที่แสดงถึงแนวความคิดของชาตินิยมไทยได้อย่างชัดเจน นอกจากการใช้ศาสนา

มาอธิบายความเป็นชาติแล้ว สังคมไทยยังใช้สถาบันกษัตริย์ในการให้ความหมายหนึ่งของการเป็นไทยด้วย ทำให้แนวคิดชาตินิยมของไทยที่เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมนั้นผูกพันกันมากกับพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ สำหรับคำอธิบายเรื่องที่ว่าสังคมไทยผูกพันกับพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์นี้ สายชล สัตยานุรักษ์ อธิบายไว้ว่า “...ถึงแม้ว่า “ชาติไทย” จะมีปัญหาร้ายแรงเกิดขึ้นในบางสมัย แต่ก็สามารถแก้ไขได้เป็นอย่างดีดีโดยพึ่งพระบารมีและพระมหากรุณาธิคุณ ของพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนา ซึ่งสถาบันทั้งสองนี้เป็นหัวใจของ “ความเป็นไทย” ที่ทำให้ “ชาติไทย” มีเอกราชและเจริญก้าวหน้าตลอดมา ประชาชนจึงควรจงรักภักดีและกตัญญูต่อกันต่อไป “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” และทำหน้าที่ของตนด้วยความซื่อสัตย์สุจริต สามัคคี และเสียสละโดยไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของผู้อื่น และไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงสิทธิใด ๆ หากผู้ใดยังไม่มี “ความเป็นไทย” ก็สามารถที่จะ “กลายเป็นไทย” ได้โดยหันมาจงรักภักดีต่อ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” และใช้ภาษาไทยในชีวิตประจำวัน...” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2551: 103)

การที่ สายชล อธิบายว่าความเป็นไทยในทางวัฒนธรรมนั้นคือความเป็นไทยที่ต้องแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์นั้น สายชลได้ให้เหตุผลไว้ว่า “อุดมการณ์ชาตินิยมดังกล่าวข้างต้นนี้ ตอบสนองอุดมการณ์ของ ขนชั้นนำในการจรรโลงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งสามารถรวมศูนย์อำนาจได้อย่างแท้จริงเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่ 5 โดยเป็นรากฐานทางภูมิปัญญาเพื่อจัดความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคน “ชั้น” ต่างๆ แทนอุดมการณ์แบบราชาธิราชที่มีมาแต่เดิม ซึ่งนอกจากจะทำให้ “ชนชั้นเจ้า” มีอำนาจเด็ดขาดสูงสุดแล้ว ยังช่วยในการสถาปนาอำนาจเหนือดินแดนทั่วประเทศ ในบริบทที่รัฐเริ่มมีเส้นเขตแดนที่แน่นอนตายตัวอีกด้วย” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2551: 104)

จะเห็นว่าในทัศนะของสายชล ความเป็นชาตินิยมถูกทำให้แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้นโดยคำอธิบายข้างต้น ปัญญาชนไทยในรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้มีความมุ่งหมายในการที่จะสร้างแนวคิด “ชาตินิยมทางวัฒนธรรม” เพื่อทำให้คนไทยตระหนักถึง “ความเป็นไทย” ที่ทำให้คนไทยยอมรับในการแบ่งแยกชนชั้นทางสังคมตามความชาติวุฒิ โดยกำหนดให้คนไทยใช้ภาษาไทยแบบเดียวกัน นับถือพระพุทธศาสนาแบบไทยที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นให้คนไทยตระหนักถึงระบบคุณค่าที่มองว่าเป็นสิ่งสำคัญต่อสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็นคุณค่าที่เรามีพระมหากษัตริย์อยู่คู่สังคมไทยมาอย่าง

ชำนานและยังปกป้องรักษันตรายทั้งปวงให้กับสังคมไทย ทั้งนี้มีพระพุทธศาสนาคอยให้ความสำคัญกับอำนาจดังกล่าวผ่านเรื่องของพระสยามเทวาธิราชเป็นต้น เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนาไทยและสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมผู้เขียนจะอธิบายดังนี้

สำหรับการนำเอาพุทธศาสนามาสร้างความเป็นไทยเป็นอีกหนึ่งกระแสความคิดที่มีมาับสังคมไทยโดยตลอดโดยเฉพาะการสร้างแนวคิดทางด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ที่ได้เน้นย้ำเอาพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือของรัฐในการสร้างความเป็นไทยผ่านแนวคิดด้านต่าง ๆ และนอกจากนี้ในปัจจุบันเรายังเห็นได้อีกว่ามีการเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายรองรับเพื่อให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติด้วย ถือได้ว่าพระพุทธศาสนาของไทยจึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างแนวคิดแบบลัทธิชาตินิยมในสังคมไทย

การสถาปนา “พุทธศาสนาแบบไทย” ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีความสำคัญในหลายมิติด้วยกัน เช่น เป็นแหล่งอ้างอิงของระบบคุณค่าที่จริงโง่ “ชาติ” ให้มั่นคงและความเชื่อเรื่อง “กรรม” ก็ยังคงมีส่วนช่วยให้คนยอมรับลำดับชั้นทางสังคม ดังนั้นนอกจากจะทรงกำหนดนโยบายให้สอนพุทธศาสนาในโรงเรียนแล้ว ยังทรงกำหนดกรอบความคิดของพระธรรมเทศนาและทรงตรวจแก้ร่างพระธรรมเทศนาที่พระราชอาณจะแสดงในวาระสำคัญ ๆ ด้วยพระองค์เองด้วย (ศิริพร สุขเมธาธรัตน์, 2528: 273) นอกจากนี้เมื่อยกเลิกระบบไพร่และทาสแล้ว ขนชั้นนำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังหวังด้วยการปฏิรูปการปกครองและการศึกษาของคณะสงฆ์ จะทำให้พระสงฆ์ “เป็นทางเชื่อมให้สนิหะหว่างรัฐบาลกับราษฎร” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2551: 109) ทั้งนี้พระราชกรณียกิจของรัชกาลที่ 5 นั้น ทรงสืบต่อมาจากพระราชบิดา ในการทำให้พุทธศาสนาเป็นพุทธศาสนาแบบไทยและเป็นศาสนาแห่งชาติ รวมทั้งทำให้เป็นที่ยอมรับด้วยว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญอย่างสูงสุดทั้งต่อ “ชาติไทย” และต่อ “พุทธศาสนา” มโนทัศน์ดังกล่าวนี้ได้รับการเน้นอย่างต่อเนื่อง ในหลายรูปแบบรวมทั้งการสร้างวัดเบญจมบพิตรด้วยสถาปัตยกรรมไทย และประดับด้วยสัญลักษณ์ใหม่ๆ ที่แสดงพระราชอำนาจแบบสมบูรณาญาสิทธิ (ชาติรี ประกิตนทการ, 2547: 187-191 อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, 2551: 110)

ธงชัย วินิจจะกูล ได้กล่าวไว้ว่า ความเปลี่ยนแปลงสำคัญของพุทธศาสนา ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีสองประการ คือ ประการแรก สถาปนาคณะสงฆ์ที่รวมศูนย์ ตามแบบการปกครองของรัฐ และแผ่ขยายความคิด การตีความและคัมภีร์ที่กรุงเทพฯ ถือเป็นมาตรฐานออกไปเพื่อตะล่อมให้พุทธศาสนานบนแผ่นดินสยามคล้ายคลึงตามมาตรฐานเดียวกัน ทั้งหมดนี้เริ่มขึ้นในครึ่งหลังของรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ประการที่สอง ทำให้พุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยอย่างแยกขาดจากกันไม่ได้ กระบวนการนี้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงริเริ่มลัทธิชาตินิยมตามแบบของพระองค์ แม้คนที่อาศัยบนแผ่นดินสยามจะนับถือศาสนาพุทธเถรวาทเป็นส่วนใหญ่มานานหลายร้อยปีก่อนหน้าศตวรรษที่ 20 แต่ความคิดเรื่องความเป็นไทยเพิ่งถูกประมวลก่อรูปร่างขึ้นมาเป็นวาทกรรมทรงพลังในต้นศตวรรษที่ 20 นี้เอง วาทกรรม “ชาติ-ศาสน์-กษัตริย์” เพิ่งเกิดขึ้น พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นการเมืองวัฒนธรรมประการสำคัญของไทย และกลายเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชาตินิยมไทยสมัยใหม่ภายใต้สมบูรณาญาสิทธิราชย์นี้เอง (ธงชัย วินิจจะกูล, 2554) และยังสืบทอดมาถึงยุคปัจจุบัน วาทกรรมที่ธงชัยกล่าวถึงนั้น หากวิเคราะห์ภายใต้บริบทของสังคมไทยที่พยายามสร้างแนวคิดชาตินิยมขึ้นมายุคใหม่ภายใต้ชุดวาทกรรมชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ก็คงพบว่า วาทกรรมดังกล่าวเป็นวาทกรรมในฐานะอุดมการณ์ ซึ่งเกิดขึ้นจากการทำหน้าที่ของวาทกรรมในฐานะของการเป็นระบบความคิด ทำให้คนมีจินตนาการถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นฐานการก่อรูปขึ้นของความจริง (สามชาย ศรีสันต์, 2561: 37) เช่น อุดมการณ์ชาติเป็นหลัก ซึ่งมีสถาบันที่คอยสนับสนุนค้ำจุน คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ให้เราเกิดความรักในชาติและรับรู้ตำแหน่งหน้าที่ความสัมพันธ์ทางสังคมด้วย

ต่อมาในระหว่างครึ่งหลังของทศวรรษ 2520 ไปจนถึงต้นทศวรรษ 2530 การที่นักคิดและปัญญาชนไทยสายพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงจำนวนมากทำการแยกข้อความคิดออกเป็น “ตะวันตก” และ “ไทย” ที่มีนัยยะว่าความคิดแบบหลังมาจากภายใน มีความเป็นไทยดีกว่า เห็นอกกว่า มีศีลธรรมกว่า และสอดคล้องกับสังคมไทยมากกว่านั้นยังมีการนำเสนอแนวคิดทางการเมืองที่มี “ความเป็นไทย” และมี “หลักธรรม” ทางพุทธศาสนาเป็นหัวใจหลักขึ้นมาต่อสู้แข่งขัน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำเช่นนี้ก็คือ นอกจากจะทำให้ปัญญาชนไทยสายพุทธศาสนาเหล่านี้มีความคิดทางการเมืองมีลักษณะแบบ “อนุรักษนิยม” อย่างมากแล้ว ยังทำให้ความคิดแบบ “กษัตริย์นิยม” ที่ฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย

มายาวนาน มีความชอบธรรมทางการเมืองมากกว่าที่เคยเป็นมาอีกด้วย เนื่องเพราะเหตุผลที่ว่า เมื่อเปรียบเทียบกับความคิดแบบ “ประชาธิปไตย” และ “สังคมนิยม” แล้ว ความคิดแบบ “กษัตริย์นิยม” มี “ความเป็นไทย” และ “ความเป็นพุทธ” อยู่มากกว่า และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้การเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชนไทยสายพุทธศาสนา มีความคิดแบบ “ชาตินิยมทางวัฒนธรรม”

จะเห็นว่าการมองชาตินิยมไทยแบบ “ชาตินิยมวัฒนธรรม” นั้น จะเป็นลักษณะของความสัมพันธ์กันระหว่างพระพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยที่ผ่านมานั้น พระมหากษัตริย์จะมีสถานะเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาการมองเช่นนี้ทำให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติไทยเด่นชัดมากขึ้นเพราะมีพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนตัวแทนของคนทั้งชาติที่ถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนไทยทั้งชาตินั่นเอง การมองเช่นนี้นำมาสู่การเรียกร้องให้มีการบัญญัติพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติในรัฐธรรมนูญนั่นเอง ในเบื้องต้นนี้เราจะไม่กล่าวถึงปัญหาของแนวคิดดังกล่าวนี้ อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนานั้น ในบทความเรื่อง “พุทธศาสนาประจำชาติไทยในรัฐธรรมนูญ” ของชาญณรงค์ บุญหนุน ได้กล่าวไว้ว่า “การอ้างอิงกษัตริย์ที่สัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในบริบทอื่นนอกจากประเทศไทยนั้น มักเกิดขึ้นในกรณีที่จะชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยรวม กล่าวคือเพื่อชี้ให้เห็นว่ารัฐกับพระพุทธศาสนาต่างอิงอาศัยกันเพื่อความเจริญรุ่งเรืองแก่สังคม ในบางกรณีมีการอ้างแบบสุดโต่งว่า “พระพุทธศาสนาแยกจากสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้” โดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าเองกำเนิดจากวรรณกษัตริย์” (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2557: 72)

ชาญณรงค์ (2557) ชี้ให้เห็นว่า ความเข้าใจข้างต้นนั้นเป็นเพียงแค่ว่าความเข้าใจประวัติศาสตร์ไทยตามแนวที่รัฐปลูกฝังเรามาเท่านั้น แต่สำหรับในปัจจุบันนี้ประวัติศาสตร์ชาติที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้ากันของบางสำนักได้เปลี่ยนไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวเดิมตามที่รัฐได้วางเอาไว้ ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของชาวพุทธไทยส่วนใหญ่ยังเป็นความเข้าใจตามแนวที่รัฐได้วางเอาไว้ ดังที่ธงชัย วินิจจะกูล เรียกว่า “ประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยม” คือประวัติศาสตร์ที่มองว่าพระมหากษัตริย์คือศูนย์รวมของทุกเรื่อง ความสัมพันธ์กันระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับสังคมไทยมีความผูกพันกันมาก

กล่าวคือ การให้ความหมายกับสถาบันพระมหากษัตริย์คือสิ่งที่อำนวยความสะดวก ต่อความเป็นชาติผ่านความหมายของสิ่งต่าง ๆ แม้แต่พระพุทธศาสนาในสังคมไทย ทั้ง ๆ ที่การให้ความหมายของพระพุทธศาสนาที่ควรจะเป็นนั้นควรเป็นสิ่งที่กำหนด โดยพุทธธรรมเองหาใช่สถาบันกษัตริย์ (ชาญณรงค์ บุญหนุน, 2557: 73)

แนวความคิดเกี่ยวกับการสร้างชาตินิยมผ่านพระพุทธศาสนาของประเทศไทยนั้นได้ดำเนิน เรื่อยมานับตั้งแต่มีการปฏิรูปคณะสงฆ์และก่อตั้งคณะธรรมยุติกนิกายของพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ซึ่งเรียกว่าเป็นการก่อตั้งคณะสงฆ์ที่เป็นนิกายของ ราชสำนัก ส่งผลให้เกิดขึ้นของศาสนจักรที่มีสิทธิอำนาจในทางกฎหมายและควบคุม ด้วยศาสนาหรือที่เรียกว่ามหาเถรสมาคม จนกระทั่งถึงปัจจุบันการสร้างแนวคิดชาตินิยม ยังสื่อผ่านอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบไทย โดยในปัจจุบันการสร้างแนวคิดชาตินิยม ผ่านพระพุทธศาสนานั้นเป็นการอ้างอิงในแง่ของการนำเอาพุทธศาสนามาเป็นกรอบแนวคิด และการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดชาตินิยมอื่น ๆ ที่เน้นย้ำถึงความเป็น “ชาติไทย” ไว้เป็นอย่างดี เช่น การอธิบายแนวคิดเรื่องพุทธเศรษฐศาสตร์ของท่าน ป.อ. ปยุตโต แนวคิดเรื่องธัมมิกสังคมนิยม ของท่านพุทธทาสภิกขุ ตลอดจนการพยายามนำเอา แนวคิดเรื่องการปกครองแบบธรรมาธิปไตยมาเป็นต้นแบบของการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตยของไทย โดยให้เหตุผลว่าสังคมไทยเป็นสังคมพุทธดังนั้นการที่เราจะพัฒนา ระบบการเมืองการปกครองได้นั้นจึงต้องนำเอาหลักการทางพุทธศาสนามากำกับจึงจะทำให้ สังคมการเมืองดำเนินไปในทิศทางที่ควรจะเป็น ส่วนในเรื่องของเศรษฐกิจนั้นการใช้ พุทธศาสนาเป็นเครื่องมือของรัฐในการสร้างชาตินิยมก็ถูกผลิตซ้ำผ่านผลงานของนักคิด สายพุทธศาสนาทั้งฝ่าย บรรพชิต และฆราวาส กล่าวคือนอกจากท่าน ป.อ. ปยุตโต กับท่าน พุทธทาสภิกขุแล้ว ยังมีนักคิดสายพุทธศาสนาอีกหลายท่านที่มีบทบาทต่อการเป็น ส่วนสำคัญของการผลิตสร้างแนวคิดชาตินิยมโดยใช้การอธิบายตามรูปแบบของพุทธศาสนา อีกหลายท่าน เช่น นายแพทย์ประเวศ วะสี พระพุทธศาสนาจึงเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่ง ที่รัฐใช้สร้างความเป็นชาตินิยมเช่นเดียวกันกับการศึกษา แต่ทว่าพระพุทธศาสนาแบบไทยนี้ ถูกให้ความหมายผ่านสถาบันกษัตริย์ที่ถืออำนาจสูงสุดและมีสิทธิอำนาจในการกำหนด กรอบคิดของพระพุทธศาสนา ถึงแม้ว่ายุคหลังมานี้ มีปัญญาชนสายพระพุทธศาสนา อยู่มากมายในสังคมไทยที่พยายามสร้างความเป็น “พุทธแท้” ให้กับพุทธศาสนาแบบไทย

แต่การสร้างความเป็นพุทธแท้ก็ก้าวไม่พ้นกับดักของการอ้างเหตุผลที่บ่งบอกถึงสถานะของพุทธศาสนาประจำชาติอันมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยมผูกติดอยู่เรื่อยมา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธรศาสนาไม่เป็นอิสระในการเผยแผ่หลักคำสอนแต่ต้องอาศัยอำนาจรัฐและสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาโดยตลอด

4. การสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมของไทยผ่านงานนิพนธ์

ในตอนที่ผ่าน ๆ มาเราอภิปรายกันเกี่ยวกับการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมของไทยผ่านการศึกษา และผ่านสังคมและวัฒนธรรม สำหรับการสร้างความเป็นชาตินิยมผ่านการศึกษาซึ่งแบ่งเป็น 2 แบบคือการศึกษากับการเมืองการปกครอง และการศึกษากับสังคมและวัฒนธรรม จากการทบทวนการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมเบื้องต้นทำให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วว่าการศึกษาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างแนวคิดชาตินิยมโดยมีผู้มีอำนาจหรือรัฐเป็นคนควบคุมสั่งการ ในส่วนของการศึกษากับวัฒนธรรมเราได้จำแนกวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมที่ไม่เป็นตัวหนังสือกับวัฒนธรรมที่เป็นตัวหนังสือ วัฒนธรรมที่ไม่เป็นตัวหนังสือก็เช่น ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณีไทยต่าง ๆ ที่เราเห็นกันว่าเป็นสิ่งที่ควรสืบทอดไว้ให้เป็นเอกลักษณ์ของไทยและไม่ให้วัฒนธรรมของชาติอื่นเข้ามามีอิทธิพลได้ ส่วนวัฒนธรรมที่เป็นตัวหนังสือนั้นมีภาษาไทยเป็นตัวขับเคลื่อนความเป็นชาตินิยมและมีวรรณคดีไทยเป็นตัวผลักดันแนวคิดแบบชาตินิยมไปพร้อม ๆ กันทั้งภาษาไทยและวรรณคดีไทย ทว่าไปแล้วภาษาไทยกับวรรณคดีไทยนั้นเมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว วรรณคดีไทยกลับมีส่วนสร้างแนวคิดชาตินิยมมากกว่า เพราะวรรณคดีไทยหลายเรื่องมุ่งเน้นสร้างแนวคิดชาตินิยมเป็นส่วนมาก กล่าวคือมีเนื้อหาให้ผู้ศึกษา ผู้อ่าน เกิดความตระหนักรักชาติอย่างแท้จริง หรือถ้าจะพูดอย่างกว้าง ๆ ก็คืองานนิพนธ์แทบทุกประเภท ที่คอยรับใช้อำนาจรัฐของไทยเรื่อยมานั้น โดยส่วนมากมีส่วนสนับสนุนแนวคิดแบบชาตินิยมแทบทั้งสิ้น²

² งานนิพนธ์ในที่นี้คืองานเขียนทั้งที่เป็นงานเขียนทางวิชาการ เช่น หนังสือ ตำรา บทความ และงานวิจัย และงานเขียนที่ไม่ใช่งานทางวิชาการ เช่น วรรณกรรม วรรณคดี บทละคร ฯลฯ ซึ่งทั้งหมดนี้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนแนวคิดชาตินิยมไทยทั้งสิ้น เช่น ในงานวิจัยของ สิริวิชัย สุขะตะ (2558) เรื่อง “การวิเคราะห์ทฤษฎีชาตินิยมไทยในแบบเรียนสังคมศึกษาและประวัติศาสตร์” ในผลการวิจัยภาคปฏิบัติการทางทฤษฎี พบว่าแบบเรียนมีการเลือกเสนอข้อมูลเพียงด้านเดียว โดยที่ไม่ให้ความสำคัญกับเชื้อชาติอื่น สถาบันอื่น และวัฒนธรรมอื่น ทั้งที่ในสังคมไทยนั้นมีการรวมอยู่ของหลายเชื้อชาติ หลายสถาบัน และหลายวัฒนธรรม ทั้งนี้อาจเพื่อตอบสนองความจำเป็นของรัฐส่งเสริมการสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ลักษณะที่เหนือกว่าและมีความเป็นพิเศษของ “ความเป็นไทย” จึงถูกแสดงออกมาเพื่อกระตุ้นให้เกิดการผสมกลืนกลายทางวัฒนธรรมและการสร้าง

หลังจากแนวความคิดชาตินิยมได้แพร่กระจายอย่างกว้างขวางมากแล้ว ในยุคของ สมัยรัชกาลที่ 6 เราจะได้พบว่ามี การสร้างความเข้มแข็งให้กับแนวความคิดดังกล่าวหลายทางไม่ว่าจะเป็น ผ่านเพลงปลุกใจ วรรณกรรม วรรณคดี ตลอดจนหนังสือต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ก็คืองานนิพนธ์ ซึ่งเป็นอีกทางหนึ่งที่จะช่วยทำให้ชาตินิยมเพิ่มความแข็งแกร่งขึ้นมาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชกรณียกิจทางบ้านเมืองหลายประการ แต่ดูเหมือนว่าส่วนมากพระองค์มีความสามารถในการประพันธ์งานนิพนธ์ต่าง ๆ จึงได้ใช้ งานพระราชนิพนธ์ หนังสือพิมพ์ และละคร ต่าง ๆ เป็นส่วนที่ส่งเสริมต่อแนวคิดชาตินิยมในยุคนั้น ดังคำกล่าวที่ว่า “...จากการที่พระองค์ทรงเป็นปราชญ์ทางด้านการประพันธ์ ทำให้มีผลงานบทพระราชนิพนธ์มากมาย จึงทรงใช้ความสามารถทางด้านการประพันธ์เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดนโยบายชาตินิยมของพระองค์ พระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่จึงมักเป็นเรื่องราวเตือนสติคนไทยให้มีความรักชาติ ศาสนา และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ต่อต้านชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีน เพราะทรงมีพระราชดำริว่าการที่ประเทศจะเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับนานาชาติ ประชาชนจะต้องมีอุดมการณ์และสำนึกอันใหม่ นั่นคือความรู้สึกรักชาติ” (มัทนา เกษกมล, 2517: 68)

การสร้างแนวคิดชาตินิยมที่เริ่มปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น พระองค์ทรงเป็นผู้นำในเรื่องนี้อย่างโดยตรง และทรงวางรากฐานของการสร้างแนวคิดชาตินิยมผ่านการสร้างงานพระราชนิพนธ์หลายอย่างด้วยกัน ที่ปรากฏอย่างชัดเจนก็คือ วรรณกรรม หนังสือพิมพ์ และการละคร เป็นต้น การออกหนังสือพิมพ์นับเป็นพระราชกรณียกิจ

เอกราชแห่งชาติ นอกจากนี้ยังปรากฏในงานวิจัยของ **ทองแสง เข้าวัด** (2557). เรื่อง “ชาตินิยมในนวนิยายของหมยยันตี : จากมุมมองทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฌาคส์ ลากอง” จากการวิจัยพบว่า วรรณกรรมของหมยยันตีล้วนแล้วแต่นำเสนอตัวละครที่มีความรักชาติอย่างแรงกล้า และถึงแม้ว่าจะใช้กลวิธีแตกต่างกันและประสบความสำเร็จไม่เท่ากัน แต่ตัวละครเหล่านี้ล้วนมีความพยายามในการปกป้องชาติจากการรุกรานจากภายนอกเหมือนกันทั้งสิ้น นอกจากนี้ความเป็นสตรีนิยมของหมยยันตียังทำให้เธอเลือกที่จะกำหนดให้ตัวละครเหล่านี้หลายตัวเป็นผู้หญิงที่ดูเหมือนจะสามารถก้าวข้ามมีบทบาทที่เด่นชัดในขบวนการชาตินิยมได้ แต่งานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าชาตินิยมที่หมยยันตีนำเสนอในนวนิยายของเธอโดยเฉพาะในเรื่อง *คุรุกรรม* นั้นตั้งอยู่บนรากฐานของความสัมพันธ์ภายในครอบครัวตามแบบทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ซึ่งในที่สุดกลับบ่อนทำลายบทบาทของผู้หญิงในขบวนการชาตินิยม ดังนั้นถึงแม้ว่าหมยยันตีจะพยายามนำเสนอตัวละครหญิงที่มีความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ แต่ท้ายที่สุดแล้วตัวละครเหล่านั้นกลับไม่สามารถก้าวข้ามบทบาทที่เป็นรองของตนเองในวาทกรรมชาตินิยมได้ นอกจากงานวิจัยดังกล่าวแล้ว เราจะได้เห็นได้จากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ว่า การนำเสนอความเป็น “ชาติ” เป็นเพียงชุดวาทกรรมที่ผลิตสร้างความเป็นหนึ่งภายใต้วาทกรรมกรรกาธิปไตยที่สุด เช่น ในหนังสือแบบเรียน ในข่าววิทยุโทรทัศน์ ละคร ภาพยนตร์ และงานวรรณกรรมอื่น ๆ อีกมากมาย

อันหนึ่งที่รัชกาลที่ 6 ทรงสนพระทัยเป็นอย่างมากตั้งแต่พระองค์ทรงประทับอยู่ที่ประเทศอังกฤษ โดยทรงออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ที่ชื่อว่า The Screech Owl ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์สำหรับเด็กโดยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ด้วยพระองค์เองทั้งฉบับ และทรงแจกจ่ายในหมู่ผู้แวดล้อมใกล้ชิดพระองค์ ต่อมาทรงออกหนังสือ The Look On ของสามัคคีสมาคม อันเป็นสมาคมนักเรียนไทยในอังกฤษ เมื่อเสด็จนิวัติประเทศไทยก็ทรงสนับสนุนกิจกรรมของหนังสือพิมพ์อื่น ๆ โดยทางอ้อม เช่น ทรงพระราชนิพนธ์บทความ กวีนิพนธ์ บทละครลงในหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของหนังสือพิมพ์และทรงใช้หนังสือพิมพ์ในการแสวงหาความร่วมมือของประชาชนในการดำเนินนโยบายปกครองประเทศของพระองค์ กล่าวคือถ้าหนังสือพิมพ์เสนอเรื่องราวที่อาจเป็นอันตรายต่อความอยู่รอดของชาติก็จะทรงพระราชนิพนธ์ตอบโต้ความความคิดเห็นเช่นนั้นอย่างอาจหาญ พระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่มักเป็นบทความปลุกใจให้รักชาติต่อต้านชาวต่างชาติ ขาวในกิจการทหาร การสงคราม เหตุการณ์บ้านเมืองทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งเหล่านี้ล้วนสอดแทรกพระราชดำริในการปกครองประเทศของพระองค์แทบทั้งสิ้น (จิระพันธ์ ชาติชินเขาวรรณ, 2537: 58-59)

ภายหลังจากนั้นเป็นต้นมา ปัญญาชนไทยสายอนุรักษนิยมก็ได้รับอิทธิพลแนวคิดจากรัชกาลที่ 6 ที่ริเริ่มใช้งานนิพนธ์มาเป็นส่วนสำคัญในการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมมากยิ่งขึ้น การนิยามความเป็นชาติเริ่มปรากฏขึ้นภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 โดยปัญญาชนคนสำคัญที่มีบทบาทต่อการนิยามความเป็นไทยและชาติไทยในสองทศวรรษแรกหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็คือ หลวงวิจิตรวาทการ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ และพระยาอนุมานราชธน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550: 196) ปัญญาชนทั้งสามคนนี้ทั่วไปแล้วงานนิพนธ์ที่ได้สร้างความเป็นชาติไทยอย่างมากที่สุดอาจจะเป็นงานนิพนธ์ของพระยาอนุมานราชธน อย่างไรก็ตามพระยาอนุมานราชธนได้มีงานนิพนธ์อยู่หลายเรื่องด้วยกันและงานนิพนธ์เหล่านั้นก็ได้มีอิทธิพลขึ้นตั้งแต่สมัยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองก่อนที่พระยาอนุมานราชธนจะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

ในระหว่าง พ.ศ. 2481-2487 พระยาอนุมานราชธนได้สร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์และภาษาไทยหลายเรื่องเพื่อตอบสนองนโยบายของรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม และได้ทำงานทางวัฒนธรรมจากการดำรงตำแหน่งในคณะกรรมการต่าง ๆ อีกมาก เช่น หัวหน้ากองประกวดบทเพลงชาติในงานวันชาติ หัวหน้ากองประกวดเรียงความในงาน

วันชาติ รองประธานคณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย กรรมการอบรมความกล้าหาญของชาติ ฯลฯ ในสมัยหลังสงคราม ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างเข้มข้น ทำให้จอมพล ป. ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายทางวัฒนธรรมไปตามสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป ในทศวรรษ 2490 พระยาอนุমানราชชนได้เขียนหนังสือที่ตอบสนองนโยบายของจอมพล ป. เช่น “วิวัฒนาการแห่งวัฒนธรรม” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2550: 313) ในปี พ.ศ. 2483 พระยาอนุমানราชชนตีพิมพ์งานเขียนขนาดยาวหลายเรื่องที่ตอบสนองนโยบาย “สร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” อย่างไรก็ตามเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองได้ยุติลงอย่างสิ้นเชิง ผลงานของพระยาอนุমানราชชนที่เกิดขึ้นในยุค 2480 ส่วนที่ยังคงมีอิทธิพลสืบมาในสมัยหลังคือ ความหมายของ “ชาติไทย” ตามคติเชื้อชาตินิยม เพราะนอกจากจะมีเพลงชาติที่เน้น “เชื้อชาติไทย” ที่ยังคงเป็นเพลงชาติสืบมาแล้ว ยังมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของคนอื่น ๆ อีกหลายคนที่เน้นเรื่องเชื้อชาติไทยเช่นเดียวกับพระยาอนุমানราชชน ซึ่งยังคงได้รับการบรรจุไว้ในแบบเรียนในยุคหลัง (สายชล สัตยานุรักษ์, 2556: 104) งานนิพนธ์ของพระยาอนุমানราชชนนั้นโดยส่วนมากจะเป็นงานนิพนธ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการสร้างชาตินิยมทางวัฒนธรรมและแบ่งแยกให้เห็นภาพของวัฒนธรรมชนบทกับสังคมเมืองอย่างชัดเจน และพระยาอนุमानราชชนยังเปรียบเทียบสังคมแบบร่างกายหรือเรียกว่าสังคมอินทรีย์ภาพ (Organicism) ที่มองคนเป็นชนชั้นตามหน้าที่ อาจกล่าวได้ว่าการสร้างชาตินิยมของพระยาอนุमानราชชนนั้นเป็นไปเพื่อตอบสนองต่ออำนาจรัฐและการเมืองไทยในสมัยช่วงทศวรรษ 2480-2510 เป็นอย่างมาก และการมองคนแบบชนชั้นของพระยาอนุमानราชชนได้สืบทอดแนวคิดแบบอนุรักษนิยมที่มีมาตั้งแต่โบราณของสังคมไทยที่เอื้อต่อระบบชนชั้นและเจ้าขุนมูลนายต่าง ๆ

แนวคิดเรื่องชาตินิยมไทยทางวัฒนธรรมสามารถกล่าวได้ว่าเป็นแบบ “ราชาชาตินิยม” คือให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์มีสิทธิอำนาจในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ได้ หรือบางทีอาจเรียกว่าเป็นแนวคิดแบบ “กษัตริย์นิยม” ที่มีความเคารพศรัทธาต่อสถาบันกษัตริย์อันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมไทย ความเป็นกษัตริย์นิยมอันเป็นชาตินิยมทางวัฒนธรรมของไทยนั้นปรากฏในงานนิพนธ์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง “สี่แผ่นดิน” ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ คาดหมายว่าการแต่งเรื่อง “สี่แผ่นดิน” เพื่อสถาปนา “ความเป็นไทย” อย่างเป็นรูปธรรม โดยสร้างภาพยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เต็มไปด้วย

“ความเป็นไทย” อันนำมาซึ่ง “ระเบียบ ความสงบสุข และความเจริญก้าวหน้า” และยังเป็นยุคที่ “ไม่มีการเมือง” ซึ่งทำให้ชีวิตเต็มไปด้วย “ความมั่นคง และความแน่นอน” โดยทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็น “เรื่องจริง” ที่เคยมีมาแล้วในอดีตเมื่อไม่นานมานี้ และที่สำคัญก็คือภาพดังกล่าวสามารถตอบสนองต่อความจำเป็นของสถาบันพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้นหลังจากที่แต่ง “สี่แผ่นดิน” แล้ว ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ได้แต่งเรื่อง “ไม่แดง” อีกเรื่อง ซึ่งให้ภาพของหมู่บ้านซึ่งแทนภาพความจริง (representation) ของ “ชาติไทย” เพื่อยืนยันคุณค่าของ “ความเป็นไทย” และแสดงให้เห็นว่า “ความเป็นไทย” นี้ช่วยสามารถแก้ปัญหาตลอดจนช่วยสร้างความก้าวหน้าให้แก่ “ชาติไทย” ได้อย่างแท้จริง อีกทั้งยังทำให้ผู้อ่านรู้สึกได้ว่า “ความเป็นไทย” ที่มีอยู่ในเขตชนบทนั้นมีสถาบันพุทธศาสนาเป็นส่วนประกอบอันสำคัญ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2548: 126)

นอกจากนี้งานนิพนธ์อื่น ๆ ในยุคหลังต่อมาหรืออาจเรียกได้ว่ายุคร่วมสมัยนี้ ปรากฏงานนิพนธ์ของนักคิดนักเขียนหลายท่าน ที่พยายามใช้งานเขียนเป็นตัวขับเคลื่อนและเสริมสร้างแนวคิดแบบชาตินิยม เหตุผลสำคัญ ๆ ที่ทำให้พวกเขียนต้องสร้างผลงานขึ้นมารับใช้ต่ออำนาจของชาตินิยมก็เพื่อที่จะสร้างคุณค่าในตัวเองและแสดงออกถึงการเป็นคนดีตามนิยามของคนดีตามที่รัฐไทยได้นิยามไว้ นั่นก็คือว่า คนดีต้องเป็นผู้แสดงออกถึงความรักชาติ และเทิดทูนต่อสถาบันหลักอันได้แก่ ชาติ พระศาสนา และพระมหากษัตริย์ การเทิดทูนสถาบันหลักของชาติและยึดมั่นในหน้าที่ของผู้ที่รักชาติอย่างสูงสุดแล้วทำยที่สุดก็ทำให้ผู้นั้นอยู่ในอาณาเขตคำสั่งของรัฐอย่างง่ายดาย เมื่อเป็นเช่นนี้รัฐก็มองผู้นั้นว่าเป็นพลดีตามที่รัฐต้องการ กล่าวคือปกครองง่ายและไม่สร้างความวุ่นวายในชาตินั่นเอง ดูเหมือนว่าในยุคร่วมสมัยนี้มีนักคิดนักเขียนจำนวนไม่น้อยที่เขียนหนังสือและนิพนธ์ผลงานออกมาในแง่ที่ว่า ให้ผลงานนั้นสะท้อนภาพของความเป็นไทยในลักษณะด้านใดด้านหนึ่ง และเน้นย้ำว่าการยึดมั่นในเอกลักษณ์ของไทยส่งผลดีต่อสังคมไทยคือเราสามารถรวบรวมพลเมืองให้เป็นหนึ่งและสามารถพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมให้รุดหน้าทันโลกได้โดยไม่หลงลืมความเป็นชาติไทยของเรา พร้อมกันนั้นยังปฏิเสธแนวคิดที่มาจากต่างชาติ โดยเฉพาะชาติทางตะวันตกที่นักคิดนักเขียนที่อยู่ในกระแสหลักของสังคมไทยมองว่าเป็นภัยต่อสังคมไทยอันมีพระพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์คอยช่วยเสริมสร้างความมั่นคงก้าวหน้าให้สังคมไทย ดังนั้นการรับเอาแนวคิดและวัฒนธรรมของชาติตะวันตกเข้ามาก็เท่ากับว่าเป็นภัยคุกคามที่เราต้องช่วยกันต่อต้าน

แนวความคิดดังกล่าวทำให้มีนักคิดนักเขียนคนไทยในยุคร่วมสมัยนี้เกิดขึ้นมากมาย ที่สืบทอดผลงานของตนเองในเชิงของชาตินิยมที่ใช้ความเป็นสมัยใหม่และอนุรักษไว้ซึ่งความเป็นไทยด้วย นักคิดนักเขียนดังกล่าวนั้นก็เช่น ประเวศ วะศรี และ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) สำหรับประเวศนั้น เป็นอีกหนึ่งนักคิดสายพุทธศาสนาของไทย ที่ได้นำเอาพุทธศาสนามาวางรากฐานในการสร้างความเป็นไทยในยุคร่วมสมัยนี้ งานเขียนที่สำคัญของประเวศ เช่น “พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสัญของสังคม” และ “เป็นเมืองพุทธ ทำไมทรุดลง : (พุทธธรรมกับสังคม เล่ม 1)” และอื่น ๆ อีกหลายเล่ม ซึ่งงานเขียนเหล่านี้ต้องการนำเสนอภาพความเป็นสังคมแบบพุทธศาสนาในสังคมไทยให้มีความเด่นชัดมากขึ้น และพยายามปฏิเสธแนวคิดของตะวันตกเพราะประเวศเห็นว่าแนวคิดของตะวันตกเป็นต้นเหตุทำให้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของไทยได้เสื่อมถอยลงไป และอีกท่านหนึ่งที่เป็นนักคิดนักเขียนที่พยายามนำเอาพระพุทธศาสนามาใช้กับสังคมไทยและยืนยันวัฒนธรรมของสังคมไทยว่ามาจากพระพุทธศาสนาและอธิบายเหตุผลสนับสนุนให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย นั่นก็คือท่าน ป.อ. ปยุตโต งานนิพนธ์หลายเล่มของท่าน ป.อ. ปยุตโต มีลักษณะเป็นงานที่ส่งเสริมแนวคิดเรื่องชาตินิยมผ่านพระพุทธศาสนา เช่น ปรากฏในงานเขียนเรื่อง “ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ” ที่ท่าน ป.อ. ปยุตโต นำเสนอนั้น เป็นลักษณะของชาตินิยมที่หันมองกลับไปหาพื้นเพความเป็นไทยที่มีวัฒนธรรมอันดีงามมาจากพุทธศาสนา ดังนั้น สำหรับท่าน ป.อ. ปยุตโตแล้วสังคมไทยจะร่วมกันเป็นหนึ่งในเกิดความสามัคคีและพัฒนาชาติไทยได้อย่างจริงจังก็ต่อเมื่อเรานำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในการบริหารปกครองบ้านเมือง แนวคิดที่เด่นชัดที่สุดคือการปกครองแบบ “ธรรมาธิปไตย” อันมีรากฐานแนวคิดมาจากธรรมราชาหรือทศพิธราชธรรมในพระพุทธศาสนา และยังให้ความชอบธรรมต่ออุดมการณ์ราชาชาตินิยมที่เชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนา คือเห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีอำนาจในการตัดสินใจและให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติด้วย ท่าน ป.อ. ปยุตโต เห็นว่า พระพุทธศาสนาควรมีสถานะเป็นศาสนาประจำชาติอีกเหตุผลหนึ่งเพราะว่ากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ก็ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภ์ด้วย ท่านเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสถาบันมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมาในสังคมไทยและทำให้เมืองไทยเรามีความเจริญมั่นคงมาตราบเท่าทุกวันนี้ ในหนังสือเล่มดังกล่าวได้อ้างถึงพระราชนิพนธ์กิจของ

พระมหากษัตริย์ไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนาตลอดจนท่าน ป.อ. ปยุตโต ได้นำเอาพระราชดำรัสทั้งหลายของพระมหากษัตริย์มาอ้างอิงถึงการส่งเสริมและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้อยู่คู่สังคมไทย

นอกจากนี้ในเรื่องของสถาบันพระมหากษัตริย์กับการสนับสนุนกิจการพระพุทธศาสนาท่าน ป.อ. ปยุตโต ยังได้อ้างถึงพระราชดำรัส ตลอดจนงานพระราชนิพนธ์ทั้งหลายของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ด้วย ทำให้ท่านสรุปว่า การที่พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์นับตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมาจนเท่าทุกวันนี้ล้วนแล้วแต่เห็นความสำคัญต่อกิจการงานพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นตามที่ท่านได้สรุปสาระสำคัญไว้ดังนี้ว่า “เมื่อปรากฏชัดตามที่แสดงไว้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ที่ทรงความสำคัญยิ่งหลายพระองค์ และในทุกยุคสมัยได้ตรัสไว้ทำนองเดียวกัน จึงย่อมเป็นหลักฐานยืนยันที่ชัดเจน ซึ่งต้องถือว่าเป็นระบบการและแบบแผนของประเทศไทยเฉพาะอย่างยิ่ง จะต้องมองเห็นและเข้าใจด้วยว่า การที่องค์พระประมุขของชาติมีพระราชดำรัสดังนี้ มิใช่เป็นเพียงแนวทางพระราชดำริขององค์พระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เป็นการตรัสในฐานะผู้นำของประเทศแทนเสียงประชาชนิกรของพระองค์ เป็นเครื่องสะท้อนภาพรวมของสังคมไทย อันเป็นประมวลแห่งประเพณี คตินิยม และพฤติกรรมของประชากรราษฎรทั่วไปในแผ่นดิน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่รองรับการปกครองของประเทศ จึงกล่าวได้โดยชอบธรรมว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันคู่ชาติของประเทศไทย” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2556: 60)

เมื่อท่าน ป.อ. ปยุตโต ใช้พระพุทธศาสนากับสถาบันพระมหากษัตริย์เชื่อมโยงให้เข้ากัน จึงเป็นที่มาของแนวคิดชาตินิยมแบบราชาชาตินิยมนั่นเอง ปัญหาของการสร้างแนวคิดชาตินิยมแบบนี้ก็คือ การทำให้ประชาชนรับรู้ข้อมูลแบบจำลึบมาเท่านั้น ไม่ได้เปิดโอกาสให้ประชาชนได้ตั้งข้อสงสัยและค้นหาความจริงด้วยตัวเองแต่ประการใด และนี่เองจึงเป็นการยกย่องระเบียบแบบแผนเดิม ๆ ที่ไม่อาจนำพาสังคมก้าวเข้าสู่ความเจริญก้าวหน้าไปได้เลย ถึงแม้ว่าชาตินิยมที่ยอมศิโรราบต่อระบบเดิมซึ่งเป็นการตีในแง่ของการปกครองและเป็นข้ออ้างในการสร้างความสามัคคีของชนในชาติก็ตาม อีกด้านหนึ่งก็คือการบดบังความคิดของพลเมืองที่ทำให้มีความคิดเสรีบนพื้นฐานของการถกเถียงในทางวิชาการ อันจะมุ่งให้เกิดประโยชน์ร่วมกันต่อไปในสังคม

การสร้างแนวคิดชาตินิยมของไทยผ่านงานนิพนธ์นั้น เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ไม่แตกต่างไปจากชาตินิยมจากสังคมและวัฒนธรรมเลยแม้แต่น้อย นั่นแสดงว่าทั้งชาตินิยม

สองส่วนนี้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างมีนัย กล่าวคือถ้าหากเราพิจารณาสองส่วนก็คือ ชาตินิยมจากสังคมและวัฒนธรรมกับชาตินิยมจากงานนิพนธ์อาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดชาตินิยมจากงานนิพนธ์มีส่วนสร้างให้แนวคิดชาตินิยมที่มาจากสังคมและวัฒนธรรมนั้นเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เหตุผลง่าย ๆ ก็คือว่า การสร้างงานนิพนธ์ที่ปลุกเร้าให้รักชาติบ้านเมือง ไม่ว่าจะเป็นผ่านเพลง ละคร วรรณคดี หรือวรรณกรรม ตลอดจนสื่อสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เป็นการแพร่กระจายแนวคิดอย่างง่าย ๆ แต่ให้ผลอย่างหนักแน่นพอสมควร เช่นวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่ปลุกเร้าให้เราเกิดความรักชาติ เกิดความรักสามัคคีในความเป็นไทยในตัว ของปัจเจกบุคคลแล้ว ท้ายที่สุดก็จะทำให้วัฒนธรรมและชนบประเพณีของสังคมอันมีที่มา จากพลเมืองคล้อยตามแนวคิดที่ได้รับมาจากวรรณคดีนั้น ๆ อย่างไรก็ตามไม่ใช่เฉพาะ วรรณกรรมและวรรณคดีที่มีส่วนสำคัญในการสร้างแนวคิดชาตินิยมให้แพร่กระจาย อย่างกว้างขวางและส่งทอดไปกลายเป็นชาตินิยมวัฒนธรรมและเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ ในที่สุด หากแต่งงานนิพนธ์ทั้งหมดที่มีส่วนสำคัญต่อการสร้างแนวคิดแบบชาตินิยมได้เป็น ตัวการสำคัญที่ส่งผ่านความรักชาติของพลเมืองไปสู่ชาตินิยมวัฒนธรรมในที่สุด ข้อสรุป อย่างง่าย ๆ เราอาจกล่าวได้ว่างานนิพนธ์หรืองานเขียนมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อสังคม ในแง่ที่ว่าป็นต้นตอหรือสาเหตุให้ชาตินิยมวัฒนธรรมเกิดขึ้นตามมาและแนวคิดชาตินิยม ก็เบ่งบานภายใต้วัฒนธรรมแห่งชาติของสังคมหรือประเทศชาตินั้น ๆ

5. บทสรุป

ในการวิเคราะห์ทั้งหมดอาจสรุปหาความสัมพันธ์ของการศึกษา วัฒนธรรมและงานนิพนธ์ที่มีต่อการสร้างแนวคิดชาตินิยมในสังคมไทย ได้ว่า งานนิพนธ์มีความสำคัญมา เป็นอันดับแรกที่ส่งต่อแนวคิดชาตินิยมไปสู่การศึกษาและวัฒนธรรมต่อไป การที่งานนิพนธ์ มีความสำคัญเป็นอันดับแรกนี้เป็นเหตุผลเชิงประจักษ์ที่เห็นได้อย่างชัดเจนมากที่สุด จากการที่ปัญญาชนคนสำคัญ ๆ หลาย ๆ คนได้นิพนธ์งานต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อรับใช้อำนาจ รัฐอันเป็นไปในทิศทางที่มุ่งหมายถึงการสร้างความเป็นไทยอย่างมากที่สุด งานนิพนธ์ เป็นอย่างหนึ่งที่รัฐมุ่งหมายว่าจะเป็นสะพานอันสำคัญที่ส่งทอดความเป็นไทยให้กระจายไป ทุกส่วนของสังคมไทยได้เป็นอย่างดีที่สุด ความสำคัญของงานนิพนธ์ที่เกี่ยวกับการศึกษา จะถูกสอดแทรกไว้ในเนื้อหาของแบบเรียน และที่สำคัญมากประการหนึ่งก็คือการที่

รัฐกำหนดไว้ว่าการศึกษาของชาติต้องเป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนไทย และให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีมากที่สุด การศึกษาเป็นเครื่องมือในการปลูกฝังให้รักชาติบ้านเมือง ให้เยาวชนที่จะเติบโตไปมีแนวความคิดแบบชาตินิยมอย่างที่สุด เพราะเห็นว่าการศึกษาคือระบบที่จะสามารถขัดเกลาได้ตามความประสงค์ของรัฐ และท้ายที่สุดการศึกษาและงานนิพนธ์ก็ทำหน้าที่กล่อมเกลาให้คนสามารถยอมรับต่อการสร้างความเป็นไทยในทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

ชาตินิยมในความหมายที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้คนในรัฐชาติมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนั้น ย่อมเป็นเรื่องที่ดีในแง่ที่ว่าเราสามารถที่จะดำเนินหรือประกอบกิจการงานใด ๆ ก็สามารถลุล่วงลงไปได้เพราะชาตินิยมเป็นผลของการปลูกฝังคุณค่าให้มีความรักชาติเหมือนกัน เมื่อทุกคนรักชาติและเข้าใจในความเป็นชาติเราก็จะร่วมมือกันและมีอุดมการณ์เดียวกันนำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ดี อย่างไรก็ตามหากเรามองดูที่กระบวนการของการทำให้เป็น “ชาตินิยม” หรือปลูกฝังให้ “รักชาติ” ตลอดจนสร้าง “ความเป็นชาติ” อันนำไปสู่ความสามัคคีนี้น่าจะเป็นเรื่องที่ขัดแย้งกับผลลัพธ์ เพราะกระบวนการที่ทำให้เป็นชาตินิยมนั้นต้องผ่านการปลูกฝังบ่มเพาะให้ทุกคนคิดเหมือน ๆ กัน ในเรื่องเดียวกัน ซึ่งเท่ากับเป็นการบ่งชี้ให้เห็นว่าเราไม่ได้เปิดโอกาสให้เขาได้ใช้สติปัญญาอย่างเสรีไปได้เลยแม้แต่น้อย แม้ว่าหลายคนในรัฐชาติคงมีแนวคิดที่เป็นการส่งเสริมการใช้สติปัญญาและหาแนวทางการส่งเสริมความก้าวหน้าได้ดีกว่าชาตินิยมก็ตาม แต่เขาก็ไม่มีสิทธิที่จะแสดงถึงความต้องการของเขาออกมาได้เพราะการแปลกแยกเหนืออำนาจรัฐที่ครอบงำนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ขัดขวางต่อความก้าวหน้าของชาติ ดังนั้นชาตินิยมแม้จะให้ผลลัพธ์ที่ดีมากต่อส่วนรวมก็ตาม แต่กระบวนการที่ทำให้เป็นชาตินิยมและผลกระทบในเรื่องอื่น ๆ ที่ตามมานั้นก็ไม่ใช่สิ่งที่สวยงามเลย

เมื่อมองถึงบริบททั่วไปของสังคมไทยกับแนวคิดเรื่องชาตินิยมเราจะเห็นได้ว่าการสร้าง “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของชาติไทย” นั้นถูกกระทำด้วยหลายทาง เช่น การปลูกฝังให้เกิดความรักในภาษาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกฝังให้เด็กและเยาวชนตลอดจนทุกคนใช้หลักการของพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดในการดำเนินชีวิตผ่านการโฆษณาและสื่อต่าง ๆ และอาศัยอำนาจของผู้นำประเทศตลอดจนพระมหากษัตริย์ โดยถือคติที่ว่าพระพุทธศาสนาได้ฝังรากฐานในสังคมไทยมานานแล้ว นอกจากนี้ยังให้ยึดถือว่าความเป็นชาติไทยนั้นเป็นสิ่งที่จะทำให้เราเป็นปึกแผ่นมากขึ้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น

และจะนำมาซึ่งความสมัครสมานสามัคคีมากยิ่งขึ้น นั่นเป็นเพียงปลายเหตุในด้านเดียวเท่านั้น แต่เราไม่ยอมกล่าวถึงผลที่อาจจะตามมาในอนาคตเลย เพราะการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันนี้เป็นสิ่งที่นำไปสู่การแบ่งแยกเชื้อชาติ ชาติพันธุ์ และหลายครั้งนำไปสู่ความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ด้วย นี่เป็นผลที่ตามมาอันเป็นอีกด้านหนึ่งที่เราไม่ยอมกล่าวถึง ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐและชนชั้นผู้ปกครองล้วนเป็นไปเพื่อเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของความเป็นหนึ่งในความเป็นไทยอันถูกสร้างขึ้นจากรัฐและพยายามทำให้ชีวิตของผู้คนต่างกลุ่มชาติพันธุ์ในสังคมไทย ปรับให้ตนเองมีความเป็นไทยภายใต้กรอบของชนชั้นผู้ปกครองที่สร้างผ่านการศึกษา วัฒนธรรม และงานนิพนธ์ต่าง ๆ อันเป็นประดิษฐกรรมที่เน้นย้ำความเป็นเอกนิยมและมองข้ามการให้ความสำคัญต่อพหุนิยมในโลกสมัย จึงกล่าวได้ว่าสังคมไทยกำลังเดินสวนทางกับสังคมโลกที่กำลังก้าวเดินสู่ความเป็นสมัยใหม่และให้ความสำคัญต่อความแตกต่างมากกว่าจะเน้นย้ำให้ความสำคัญต่อมุมมองสู่ความเป็นหนึ่งเดียว

เอกสารอ้างอิง

- จิระพันธ์ ชาติชินเชาวน์. (2537). การดำเนินนโยบายชาตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. (2557). พุทธศาสนาประจำชาติไทยในรัฐธรรมนูญ. วารสารสมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย. 9(2): 45-78.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2547). การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรมสยามสมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ.
- ทองแสง เชาว์ซุติ. (2557). ชาตินิยมในนวนิยายของทมยันตี : จากมุมมองทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฌากส์ ลากอง. รายงานผลการวิจัยกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2554). ธงชัย วินิจจะกุล: มรดกสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปัจจุบัน. เข้าถึงได้จาก ประชาไท: <https://prachatai.com/journal/2011/05/34433>.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2546). ชาตินิยมและหลังชาตินิยม. กรุงเทพฯ: สายธาร.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2556). **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2556.
- มัทนา เกษกมล. (2517). **การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2463)**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทย์ วิศทเวทย์. (2526). **ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- วุฒิชัย มูลสิน. (2516). **การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5**. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ศิริพร สุเมธรัตน์. (2528). **แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สิทธิชัย สุขคะตะ. (2558). **การวิเคราะห์ว่าททกรรมชาตินิยมไทยในแบบเรียนสังคมศึกษาและประวัติศาสตร์. วารสารสหวิทยาการวิจัย: ฉบับบัณฑิตศึกษา**. 4(1): 126-137.
- สามชาย ศรีสันต์. (2561). **ว่าด้วยการวิเคราะห์ว่าททกรรมแนววิพากษ์**. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2548). **การเมืองและการสร้าง “ความเป็นไทย” โดย ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช**. รายงานผลการวิจัยโครงการ ประวัติศาสตร์วิถีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน พ.ศ. 2435-2535. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2550). **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการประวัติศาสตร์วิถีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435-2535)**. ม.ป.ท.: ม.ป.ท.
- _____. (2551). **ชาตินิยม วัฒนธรรม และความขัดแย้ง. บทความแนวคิดประชุมวิชาการชาตินิยมกับพหุวัฒนธรรม**. ศูนย์ภูมิภาคด้านสังคมศาสตร์และการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. (2556). **พระยาอนุนานราชธน ปราชญ์สามัญชนผู้นิรมิตความเป็นไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.

อัญรพร กมฺพิสมัย. (2525). อุดมการชาตินิยมของผู้นำไทย. **สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.